

KÖNYVISMERTETÉSEK - BOOK REVIEWS

Végh András: *Buda, I. kötet, 1686-ig. Magyar Várostartörténeti Atlasz 4. Buda, Part I. to 1686. Hungarian Atlas of Historic Towns 4. Budapesti Történeti Múzeum - Pázmány Péter Katolikus Egyetem - Archaeolingua, Budapest, 2015, 64 oldal, 48 ábra, 29 térkép.*

Az Európai Várostartörténeti Atlaszok nemzetközi kiadványsorozatába illeszkedő, Buda városát bemutató kötet a Magyar Várostartörténeti Atlasz sorozat 4. kötete. A 2015-ben megjelent atlasz Buda középkori és török kori helyrajzi történetét tekintti át az 1686. esztendőig.

Az atlaszok kiadásának gondolata az 1960-as években vetődött fel, amikor a városok korai formájának kutatása túllépett a jogi szemléletű megközelítésen, s mellette a földrajzi megközelítés lett mindinkább hangsúlyosabb. A városok múltjának kutatása mellett számos helyen nyilvánvalóvá vált az is, hogy azok modern kori fejlődése és fejlesztése számos olyan kihívást hordoz magában, amelyek megválaszolásához nem lehet figyelmen kívül hagyni az adott település helyrajzi fejlődését, múltjának térbeli megjelenését. Ez a felismerés vezetett oda, hogy Nyugat-Európában az 1960-as évek végén kidolgozták azokat az alapelveket, amelyek a nagy múltú városok fejlődéstörténetét térképeken mutatják be. A kutatási, szerkesztési és kiadási munkálatok ezt követően elsősorban brit és német területen indultak meg. Sikerességüket mi sem jelzi jobban, hogy napjainkra 17 európai ország több mint 450 városának történeti atlasza jelent meg. Ez a szám már az 1990-es évek második felétől csatlakozó közép-kelet-európai országok atlaszeit is magában foglalja. Magyarország Kubinyi András vezetésével 2004-ben kapcsolódott be a városatlaszok kutatási programjába, amelyet az akadémikus halála után Szende Katalin vett át. A magyar atlaszkiadási program első feldolgozásra szánt városai közé tartozik Buda is. Az at-

laszok célkitűzései között a helyi városfejlődési folyamatok részletes feltárása áll, amely mellett ugyanolyan fontos a városok összehasonlíthatósága hazai és nemzetközi viszonylatban. A magyar városok kiválasztásában ezért az eddigi kutatottság mellett fontos szempont az is, hogy a városok az ország különböző tájegységein helyezkedjenek el, és különböző városfejlődési típusokat képviseljenek. A bemutatásra szánt városok között – a már megjelent Sopron, Sátoraljaújhely, Szeged és újabban Buda mellett – olyan települések szerepelnek, mint Kecskemét, Miskolc, Pécs, Vác, Kőszeg. S a sorozat a tervek szerint tovább folytatódik...

Budapest, a mai Magyarország fővárosa 1873-ban a korábbi független igazgatású három városból – Buda, Pest és Óbuda – s az azokhoz tartozó települések egyesítéséből jött létre. A most megjelent atlasz a három város egyikével, Budával foglalkozik. A főváros egésze feldolgozásának korlátait nem csupán mérete és időbeli hosszúsága, de a történeti irodalom rendkívüli kiterjedtsége indokolja: a majdnem ezeréves időszak áttekintése szétfeszítené egyetlen kötet terjedelmét. Buda következő fejlődéstörténeti időszakának, az 1686 és 1848 közötti másfél évszázadnak atlaszszintű feldolgozása folyamatosan zajlik, eredményei a második kötetben jelennek majd meg. Reméljük, hogy Pest és Óbuda atlaszeit is kezünkbe vehetjük a nem túl távoli jövőben.

Buda középkori és török kori kötetének szerzője a régészeti és történeti források területén egyaránt biztonsággal és nagy tapasztalattal rendelkező kutató: Végh András. Számos történeti

és régészeti témájú publikációja mellett a 2006–2008-ban megjelent, Buda városának középkori helyrajzát feldolgozó munkája megkerülhetetlen pontjává vált a város topográfiai kutatásainak s ugyanígy az atlasz munkálatainak is. Ennek kapcsán fontos néhány szót ejteni Buda forrásadottságairól.

Buda sajátossága, nevezetesen az, hogy történetének főbb fordulópontjait egy-egy rendkívül súlyos katonai eseménynek köszönheti, két következménnyel járt. Az egyik a pusztulás mértéke és a városfejlődés ívének megtörése, a másik ugyanennek szellemi hozadéka: a városi levéltárak és iratok nagyarányú pusztulása, valamint a lakosság elmenekülésével a szóbeli történeti hagyomány és a kollektív emlékezet eltűnése. A helyrajzi emléanyagban mindkettő hatása tetten érhető. Jól példázza ezt a Szent György tér helyszínének megváltozása a török idők után, amikor a helyrajzi emlékezetet őrző hagyományok eltűnésével és a névadó kápolna pusztulásával, illetve elbontásával a tér eredeti középkori helyszínét máshol keresték és értelmezték. A török háborúk után újra Budára érkező egyházi közösségek vagy szerzetesrendek sem ismerték fel minden esetben a romosan álló vagy erősen átépített épületekben egykori templomaik helyét. A ferences rendiek például a korábbi Mária Magdolna-plébániatemplom falainál építették fel új kolostorukat azzal a meggyőződéssel, hogy a régi kolostoruk helyén építkeznek.

A várostörténet első nagy „fordulópontja” a mongolok 1241–42. évi hadjárata. Ez a város kezdeteit jelenti: a mongolok visszatértétől való félelem hozta létre az erődített várost a budai Várhegyen. Az új, erős városi közösség élete mintegy háromszáz évig, 1541-ig tartott. Az oszmán hódítás után a városi lakosság etnikai és vallási szempontból kicserélődött. S végül 1686, a város keresztény visszafoglalása jelenti a tárgyalt időszak végpontját. Az erőszakos pusztítások, majd az azt követő új berendezkedések az írott forrásanyag erőteljes szétszóródását és pusztulását okozták: a városi polgárság írásos emléke anyaga megsemmisült. A legtöbb írásos emléket többnyire az egyházi intézmények és a főrangú nemesi családok levéltárai örökölték ránk, míg a török vonatkozású iratok egy jelentős része a korabeli igazgatásnak megfelelően Isztambulban található. A várostörténet másik fontos forráscsoportja, a régi látképek és térképek tekintetében jobb a helyzet. Épp a hadi események, a hadmérnökök által készített felmérések állnak nagyobb számban a kutató rendelkezésére, bár az ábrázolások hitelességét érdemes mindig górcső alá venni. A helyrajzi források harmadik jelentős

csoportját a régészeti adatok alkotják, amelyek jelentős mértékben járulnak hozzá a topográfiai ismeretek bővüléséhez. A 20. század közepén elinduló és ma is zajló régészeti feltárásoktól várhatóak leginkább a topográfiai ismeretek további gyarapodása és pontosítása.

Buda város atlasza – a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság ajánlásának megfelelően – két nagy részből, egy szöveges és egy térképes részből áll. A leíró jellegű rész a város helyrajzi történetét és topográfiai adattárát tartalmazza. A helyrajzi történeti tanulmány a legújabb eredményeket felhasználó tömör ismertetés, amely a város történetét úgy követi nyomon, hogy elsősorban a helyrajzi fejlődést okozó társadalmi, politikai és gazdasági változásokra helyezi a hangsúlyt, a város alaprajzának változását, a főbb városszerkezeti elemek alakulását mutatja be jegyzetapparátussal ellátva. Bevezetesképp a város földrajzi helyzetét, természeti környezetét tekinti át, elősegítve ezzel a város kialakulásának és fejlődésének természetföldrajzi szempontú megértését. A település antik előzményeinek számbavétele szintén a középkori város alapításának előzményeire, gyökereire utal. Itt már megjelennek azok a topográfiai elemek, amelyek a középkori város fejlődésére is hatást gyakoroltak: az utak és a révátkelőhelyek. A következő fejezetek már a tényleges középkori Budát, annak korai történetét tárgyalják. A város alapítása és topográfiai fejlődése több kérdést vet fel, amelyek a környék korábbi településszerkezetének teljes átalakulásával, a város kiépítésével, azaz a Várhegy falakkal történő megerősítésével, ezen belül az utcahálózat, a telekszerkezet tudatos szervezésével kapcsolatosak. A telekosztás tényére írott források nem utalnak, erre a topográfiai megfigyelésekből, nevezetesen a legkorábbi (egyházi) épületek, a telkek, az utcák egymáshoz és a várfalhoz való viszonyulásából lehet következtetni. A város tervszerű létrehozása igen lényeges megállapításnak számít, amely nem csupán Buda történetének, helyrajzának ezt követő alakulása miatt, de más városokkal való fejlődéstörténeti összehasonlításában is kulcsfontosságú lesz. A város megalapítása után a Váralja benépesítésével s végül társadalmi, gazdasági és etnikai változásaival foglalkozik a szerző. Végül a 14–15. századi állapotokkal, majd a török kori fejlődéstörténettel ismerteti meg olvasóit. A történeti és topográfiai fejezetek nagy érdeme, hogy az elmondottakat térképek, rekonstrukciós rajzok egészítik ki.

A városatlasz tanulmányát a forráshivatkozással ellátott történeti topográfiai adattár követi tematikus csoportosításban. Az adattár összesen 26

tételt tartalmaz, a következők kaptak helyet: a város neve, jogállása, birtokviszonyai, határai, közigazgatása, népessége. Ezeket követik a topográfiai elemek: utcák, templomok és istentiszteleti helyek, erődítések és kapuk, igazgatási épületek, a kereskedelem és a kézművesség helyszínei. Végül jönnek az ispotályok, fürdők, iskolák, a különleges jogállású épületek (elsősorban királyi rezidenciák), közművek, révek és hidak s végül a természeti képződmények (dombok, források és patakok, erdők), valamint a gazdasági elemek (szőlők, szántók, kertek, majorságok, halastavak, malmok). Az adattár rendkívül jól strukturált felépítésének köszönhetően a középkori és török kori Buda történetére és helyrajzára vonatkozó minden lényeges szempont és adat itt megtalálható. Az egyes tételek legfontosabb forrásadatai – legyen az primer forrás vagy szakirodalmi hivatkozás – szerepelnek a szócikkekben, a jelentősebb épületek, helyszínek esetében természetesen a legjelentősebb adatok ismertetésével. Ahogy a történeti részben, úgy a topográfiai adattárban is számos illusztráció teszi gazdagabbá és sok esetben érthetőbbé a leírtakat. A jó minőségű és megfelelő méretű képek a város címerábrázolásaitól kezdve a középkori épületrészleteket őrző mai lakóházakon át a rekonstrukciós alaprajzokig, a műszaki és művészeti igényű felmérésekig és rajzokig valóban sokat és sokfélélt mutatnak be.

A történeti tanulmányt és az adattárat a témára vonatkozó bibliográfiai jegyzék zárja.

A városatlasz másik nagy része a térképtáblák gyűjteménye. A nemzetközi ajánlásoknak megfelelően három nagy egységből áll. Az „A” sorozat legfontosabb alaptérképe az iparosodás előtti időszakból, 1873-ból származó kataszteri felmérés, illetve az annak felhasználásával készített színes térkép. Ez a telekhatárokat és a beépítettséget is ábrázolja, méretaránya: 1:2500. A következő térképek a város határát és környezetét bemutató, azonos időszakból, a 18–19. századból származó térképek, az I. és II. katonai felmérések budai részletei. Méretarányuk 1:50 000. Ezt követi a város fejlődését prezentáló térképsorozat, színes, modern szerkesztésben a helyrajzi elemek fejlődését ábrázolva. A négy térkép a Buda megalapítása előtti (római) előzményeket ábrázolja, majd az alapítás idejét a 14. század elejéig, azután a 14–16. század időszakát, végül a török kor topográfiáját. A tematikus településfejlődés térképei után modern várostérkép, illetve egy légi fotó következik, mindkettő M = 1:10 000 arányban.

A „B” sorozat szerkesztett tematikus térképet tartalmaz nemzetiségi megoszlásról és egyes társadalmi csoportok budai háztulajdonairól.

A nemzetiségi megoszlás a középkori, 14–16. századi állapotokat ábrázolja. A társadalmi csoportokat tekintve a 13–14. századi városi magisztrátus (bírók és esküdtek), valamint az egyházi intézmények (püspökségek és székeskáptalanok) háztulajdonai szerepelnek. A bárókét két korszakban: az alapítástól Zsigmond uralkodásáig, valamint az 1500-as évek után láthatjuk. Ugyanígy a királyi palota előtere is komoly változásokon ment keresztül a budai középkor háromszáz évében, ezért a 13–14. század, illetve a 16. század eleje két különálló térképre került.

A „C” sorozat eredeti térképeket, felméréseket, illetve látképek reprodukcióit tartalmazza. Ide a 15. század végétől az 1600-as évekig készült budai látképek tartoznak a híres és jól ismert Schedel-féle Világkrónika-ábrázolástól vagy a száz évvel később készült Siebmacher-látképtől kezdve 16. századi ostromábrázolásokig. Ezt követi a Buda visszafoglalásának idejében keletkezett három katonai felmérés, végül pedig L. N. von Hallart és M. Wening látképsorozata a különböző égtájak felől 1684-ből.

A térképekhez és a kísérőfüzethez CD lemez tartozik, amin az atlasz teljes szöveg- és képanyaga megtalálható. Ez a nagyméretű térképek kezelését jelentősen megkönnyíti, ha például részletadatot keresünk valamiről, ugyanakkor az illusztrációk további felhasználását is lehetővé teszi.

A teljes budai atlasz kétnyelvű, magyar és angol nyelvű kiadás. Ez alól egyetlen kivétel van: a térképeken szereplő feliratok csak magyar nyelvűek. Nyilvánvalóan az adathalmaz elkerülése végett alakították így, ráadásul az itt szereplő feliratok többnyire tulajdonnevek: templomok védőszentjei stb. Bizonyos esetekben egy magyarul nem tudó olvasó talán nyelvi akadályokba ütközhet, de a kétnyelvű jelkulcs, illetve a szövegben leírtak remélhetőleg segítik a teljes megértést.

Összegzésképp elmondható, hogy Buda városatlasza egy esztétikusan és magas színvonalon megszerkesztett és elvégzett munka eredménye. Egyaránt haszonnal forgathatják a középkor és török kor időszakát alaposabban ismerő szakemberek határokon belül és kívül, valamint a széles körben érdeklődők is. Hasonló lendülettel és színvonalon várjuk az újabb városatlaszköteteket is!

MÉSZÁROS ORSOLYA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
 Régészettudományi Intézet
Budapest
meszarosorsolya@yahoo.it